

Rafał Szewczyk

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0009-0001-2820-5804>

Spór sukcesyjny, którego nie było? Problemy mongolskiej polityki wewnętrznej 1221–1229

Summary

The Succession Dispute That Never Was? The Domestic Politics of the Mongol Empire 1221–1229

The article analyses the Mongol Empire domestic politics in the years 1221–1229. It is devoted to the problems of succession that occurred after the Mongol army withdrawal from the Khwarazmian campaign. It questions the version of succession struggle in the Yeke Mongol Ulus, which appeared in *The Secret History of the Mongols*. The author argues that the account of the succession of power in the Mongol state, which can be read in *The Secret History of the Mongols*, is partly false. This is because of the inclusion of Jochi during the conversation between Genghis Khan and his other sons. The latest research, supplemented by the account of Rashid ad-Din, shows that Jochi could not have had this conversation, due to his sickness. Additional attention is given to the influence of Genghis Khan's old age on his political decisions.

Keywords: Genghis Khan, Mongol Empire, domestic politics of the Mongol Empire, Jochi, Cháng Chūn

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony analizie mongolskiej polityki wewnętrznej w latach 1221–1229. Skupiono się w nim na problemach dotyczących sukcesji, które nastąpiły po odwrócie Mongołów z Chorezmu. W tekście zakwestionowano wersję sporu sukcesyjnego, którą



© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding Information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical Considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** not used

Received: 2024-12-03. Verified: 2024-12-06. Revised: 2025-06-28. Accepted: 2025-09-16

przedstawiono w *Tajnej historii Mongołów*. Według autora jest ona częściowo fałszywa z powodu włączenia Dżociego do rozmowy między Czyngis-chanem oraz jego innymi synami. Najnowsze badania, uzupełnione przekazem zawartym w kronice Raszida ad-Dina, pokazują, że Dżoczi nie mógł uczestniczyć w rozmowie z powodu choroby.

Słowa kluczowe: Czyngis-chan, imperium mongolskie, polityka wewnętrzna imperium mongolskiego, Dżoczi, Cháng Chūn

Powstałe w 1206 r. imperium mongolskie, nazywane także wielkim ułusem¹ Mongołów, od początku swojego istnienia prowadziło ekspansjonistyczną politykę. Koczownicy, którymi władał Temudżyn (1155/1162–1227)², najeżdżali północne Chiny – Zachodnie Xia i terytoria, nad jakimi panowała dynastia Jin³ – ale także Bliski Wschód. Pierwszy atak na wzmiankowany region (a konkretniej na państwo chorezmszachów) trwał w latach 1219–1221 i choć zakończył się sukcesem Mongołów, wycofali się oni, nie kontynuując podboju do 1231 r.⁴ Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie polityki wewnętrznej imperium mongolskiego w latach 1221–1229, a więc po odwróceniu wojsk Temudżyna z Chorezmu. Skupiono się w nim na opisanie tego, jak podeszły wiek wielkiego chana kształtował politykę wewnętrzną państwa koczowników oraz na wyjaśnieniu problemów związanych z sukcesją, które wystąpiły przed oraz po śmierci Czyngis-chana⁵. Wnioskowanie przeprowadzono na podstawie analizy przekazów: *Tajnej*

¹ Ułus to grupa ludzi wraz z przypisanym do nich terytorium.

² Czyngis-chan. Więcej na temat tej postaci: P. Ratchnevsky, *Genghis Khan. His Life and Legacy*, transl. T. Nivison Haining, Oxford–Cambridge 1991, *passim*; J. Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, New York 2004, *passim*; L. de Hartog, *Genghis Khan. Conqueror of the World*, London 2004, *passim*; F. McLynn, *Genghis Khan. His Conquests, His Empire, His Legacy*, Boston 2015, *passim*; T. May, *The Rise of Chinggis Khan*, [w:] *The Mongol World*, eds T. May, M. Hope, London–New York 2022, s. 51–67; idem, *The Mongol Empire*, Edinburgh 2018, s. 18–43; R.W. Dunnell, *The Rise of Chinggis Khan and the United Empire, 1206–1260*, [w:] *The Cambridge History of the Mongol Empire*, eds M. Biran, H. Kim, vol. I (*Political History*), Cambridge 2023, s. 19–28; E. Kyčanov, *Čingišan i obrazovanie edinogo mongol'skogo gosudarstva*, [w:] *Istoriâ Tatar s drevnih vremen*, t. III (*Ulus Dżuči, Zolotaâ Orda, XIII – seredina XV v.*), Kazan' 2009, s. 84–89.

³ O walkach Mongołów z tym państwem: D.C. Wright, *The Mongol Conquest of the Jin Empire, 1211–1234*, [w:] *The Mongol World...*, s. 101–117; Zhōu Liángxiāo, *Yuánshǐ*, ed. Gāo Xiàohóng, Szanghaj 2019, *passim*.

⁴ B. Forbes-Manz, *The Mongol Conquest of Iran*, [w:] *The Mongol World...*, s. 196–212; C. Peers, *Genghis Khan and the Mongol War Machine*, Barnsley 2015, s. 192–221; C.F. Sverdrup, *The Mongol Conquests. The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei*, Solihull 2016, s. 147–170.

⁵ Wzmiankowany temat – jak dotąd – nie cieszył się uznaniem badaczy. M. Hope jako jedyny poważił się na zakwestionowanie relacji o sprawnym przekazaniu władzy po śmierci

historii Mongołów, Zbioru kronik Raszida ad-Dina oraz relacji z podróży spisanej przez Li Chih-ch'anga.

Wycofanie się Czyngis-chana z Chorezmu przed jego całkowitym podporządkowaniem można tłumaczyć na kilka sposobów: na przykład jako element szerzej zakrojonych planów wojennych Mongołów, nazywanych przez część badaczy „strategią tsunami”, która polegała na tym, że po najejchaniu na dane państwo koczownicy utrzymywali kontrolę jedynie nad jego częścią⁶. Owa strategia pozwalała Mongołom na prowadzenie walk na wielu teatrach działań wojennych jednocześnie, dzięki czemu mogli sprawniej wykorzystywać swoje armie, potrzebne nojanom⁷ w wielu miejscach. Rzeczywiście, można próbować dopasować wzorzec „strategii tsunami” do okresu po 1221 r., ponieważ po odwróceniu z Chorezmu koczownicy anektowali jedynie wschodnią część państwa chorezmszachów i wycofali się do północnych Chin, by tam toczyć wojnę z Zachodnim Xia⁸. Niemniej istotny był również zły stan zdrowia Temudżyna, mającego wówczas ponad 60 lat, który odwrócił jego uwagę od Bliskiego Wschodu.

Ze względu na pogarszające się zdrowie Czyngis-chan na początku lat dwudziestych XIII w. posłał po taoistycznego mędrca Cháng Chūna. Imię mnicha znaczy dosłownie „długa/wieczna wiosna”, zaś sam zainteresowany utrzymywał, że poznał sekret życia wiecznego. Należy dodać, iż nie było to w kręgu kultury chińskiej i taoistycznej *novum*. System religijno-filozoficzny taoistów koncentrował się na tao/dao, niedefiniowalnym absolucie, będącym – zależnie od danej szkoły – mądrością, moralnym wzorcem czy drogą cnoty⁹. Częścią chińskich wierzeń, które rozpowszechniali mędrcy pokroju mnicha „wiecznej wiosny”, było to, że niektóre rzeczy (np. perły, jadeit, cynober i rtęć) posiadały moce przedłużające życie, a nawet zapewniały nieśmiertelność¹⁰.

Czyngis-chana. Kwestię tę jednak tylko zasygnalizował: *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*, Oxford 2016, s. 45–46; cf. B. Forbes-Manz, *Nomads in the Middle East*, Cambridge–New York–Melbourne 2021, s. 117; C. Mellville, *Anatolia under the Mongols*, [w:] *The Cambridge History of Turkey*, vol. I (*Byzantium to Turkey, 1071–1453*), Cambridge 2009, s. 53; I. Mirgaleyev, *The Formation of Ulus of Jochi*, [w:] *The Golden Horde in World History*, eds R. Khakimov, M. Favereau, Kazan 2017, s. 70–71.

⁶ T. May, *The Mongol Art Of War and the Tsunami Strategy*, „Golden Horde Civilization” 2015, vol. VIII, s. 31–37.

⁷ Wodzom mongolskim.

⁸ D.C. Wright, *The Mongol Conquest of Xi Xia*, [w:] *The Mongol World...*, s. 89–100.

⁹ W zrozumieniu cytowanego pojęcia może być pomocna praca: Feng Youlan, *Krótką historia filozofii chińskiej*, red. D. Bodde, przekł. M. Zagrodzki, oprac. T. Skowroński, Warszawa 2001, s. 71–77.

¹⁰ A. Walley, *Introduction*, [w:] Li Chih-ch'ang, *The Travels of an Alchemist. The Journey of the Taoist, Ch'ang-Ch'un, from China to the Hindukush, at the Summons of Chingiz Khan*,

Cháng Chūn był sukcesorem założyciela pomniejszej, taoistycznej sekty. Jego mistrz Wáng Zhé (1112–1170)¹¹, zwany także Wángiem Szaleńcem, miał otrzymać sekretne nauki od dwóch nieznajomych w 1159 r. Według uczniów Wángu¹² ich duchowy przewodnik w latach 1161–1163 przebywał zakopany w grobie, a kilka lat później został odnaleziony podczas tańca w ogniu i popiele – w chacie, którą sam podpalił¹³.

Mnich „wieczna wiosna” przeszedł podobną drogę. Cháng Chūn (1148–1227) po spotkaniu z Wángiem Zhé dołączył do sekty i miał osiąść magiczne zdolności, które uczyniły go na tyle sławnym w północnych Chinach, że kilkukrotnie udzielono mu posłuchu na dworze Jinów. Cháng, według relacjonujących jego działalność źródeł, posiadał umiejętność niszczenia żelaznych łańcuchów, nie musiał spożywać pokarmów i spać, dzięki czemu – jak nazywali to członkowie sekty – oddzielał od siebie demona ciemności¹⁴. Twierdzono także, że znał sekret nieśmiertelności, ale z relacji jego ucznia wynika, że nie kryło się za nim nic magicznego, ponieważ Cháng Chūn, gdy spotkał się z wielkim chanem w maju 1222 r., zalecił władcy zażywać regularnego snu w odosobnieniu:

Recorded by His Disciple, Li Chich Ch'ang, transl., ed. idem, London–Ashford 1931, s. 11. Pierwszy cesarz dynastii Qin, Yíng Zhèng (nazywany także Qín Shǐ Huáng, co dosłownie znaczy: pierwszy cesarz), panujący w latach 221–211/210 p.n.e., w późniejszych latach swojego życia owładnięty został obsesją na punkcie spożywania płynnej rtęci, która miała zapewniać nieśmiertelność, a w rzeczywistości przyczyniła się do jego śmierci. Steżenie tej substancji w grobowcu władcy (tego, w którym znajduje się terakotowa armia) jest nadal, po upływie ponad dwóch tysięcy lat, tak wysokie, że mogłoby zabić człowieka: P. Pancella, *Qín Shǐ Huángdì. First Emperor of China*, Chicago 2004, s. 24–25; F. Wood, *The First Emperor of China*, London 2007, s. 115–122; cf. Kazuyuki Tsuruma, *Shǐhuángdì – Qínshǐhuáng hé tā shēnghuó de shídài*, transl. Yǎng Zhènhóng, Yìn Fěi, Pekin 2019, part 7 [epub]; Guangyu Zhao, Weixing Zhang, Zheng Duan et al., *Mercury as a Geophysical Tracer Gas – Emissions from the Emperor Qin Tomb in Xi'an Studied by Laser Radar*, „Scientific Reports” 2020, vol. X, no. 10414, s. 1–8.

¹¹ Wang Che, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Wang-Che> (dostęp: 30 X 2024).

¹² Nie są to w żadnej mierze doniesienia wiarygodne. Jednym z uczniów Wángu Zhé był Wú Zhéfū, który rozpuszczał podobne niestworzone historie na swój temat: pijak miał rzucić go z mostu, na którym Wu oddawał się kontemplacji. Po upadku zniknął na trzy lata i został uznany za martwego. Jednakże pewnego dnia koń urzędnika chcącego przejechać przez most zatrzymał się i odmówił ruchu. Następnie grupa ludzi przeszukała okolicę i okazało się, że Wú Zhéfū przez okres swej nieobecności znajdował się, żywy, pod mostem, nie spożywając przy tym żadnych pokarmów: A. Walley, *Introduction...*, s. 15.

¹³ *Ibidem*, s. 14.

¹⁴ *Ibidem*, s. 19.

Spróbuj spać samotnie przez jeden miesiąc. Zaskoczy cię wówczas, jak wielka poprawa nastąpi w twojej duszy i energii. Starożytni mawiali: branie leku przez tysiąc dni czyni mniej dobrego od samotnego spoczynku przez jedną noc¹⁵.

Po fiasku planu Temudżyna polegającego na tym, by otrzymać życie wieczne, szybko stały się istotne kolejne dwie bardziej przyziemne sprawy: podporządkowanie Zachodniego Xia, które zerwało zależność trybutarną od Mongołów, i kwestia sukcesji po śmierci władcy. Pierwszą z nich rozwiązano niedługo po śmierci wielkiego chana w 1227 r., kiedy to koczownicy po kilkuletniej kampanii podporządkowali sobie wzmiankowane wyżej państwo¹⁶. Zdecydowanie trudniejszą okazała się druga z wymienionych kwestii.

Naświetlenie sporu o sukcesję jest możliwe głównie dzięki *Tajnej historii Mongołów*, jednak w źródle tym nie pojawiają się precyzyjne daty. We wskazanym dziele Czyngis-chan wzywa synów, aby wyznaczyć swojego następcę, niedługo po rozpoczęciu wojny z Chorezmijczykami (1219)¹⁷. Czyni to jednak ze względu na sugestię jednej ze swoich żon, Jesüj, która wypowiedziała następujące słowa:

Chan [...] myśli o należytych urządzeniach swych poddanych. Ale żadnym istotom żywym, które przyszły na świat, nie jest dana wieczność. Komu zostawisz swój lud [...] ¹⁸.

Wskazany fragment wyraźnie pokazuje, że Czyngis-chan zwlekał z wyznaczeniem sukcesora. Kiedy jednak to nastąpiło? W tym przypadku nie ufałbym przekazowi *Tajnej historii Mongołów*, ponieważ gdy chodzi o ustalenie sekwencji wydarzeń, wspomniane źródło nie jest precyzyjne i należy się do niego odwoływać w kwestiach chronologii wtedy, kiedy nie dysponujemy innymi przekazami, bardziej godnymi zaufania w tej kwestii. Tak się składa, że możliwe jest przywołanie innego źródła – relacji z podróży Cháng Chūna, który dotarł do wielkiego chana

¹⁵ Li Chih-ch'ang, *The travels of an Alchemist...*, s. 100–101, tłumaczenie fragmentu na język polski: autor niniejszego artykułu. Podobne zalecenia można odnaleźć w książce kucharskiej dynastii Yuan: *A Soup for the Qan. Chinese Dietary Medicine of the Mongol Era As Seen in Hu Sihui's Yinshan Zhengyao*, transl., ed. P.D. Buell, Leiden–Boston 2010, s. 262.

¹⁶ D.C. Wright, *The Mongol Conquest of Xi...*, s. 94.

¹⁷ *Tajna historia Mongołów. Anonimowa kronika mongolska z XIII wieku*, przekł. i oprac. S. Kałużyński, Warszawa 1970 [dalej: *Tajna historia/Kałużyński*], § 254; *The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, transl., ed. I. de Rachewiltz, vol. I–III, wyd. zbiorcze, Leiden–Boston 2004–2013 [dalej: *Tajna historia/de Rachewiltz*], § 254.

¹⁸ *Tajna historia/Kałużyński*, § 254; *Tajna historia/de Rachewiltz*, § 254. Wszystkie fragmenty *Tajnej historii Mongołów* cytowane w tym artykule pochodzą z przekładu S. Kałużyńskiego.

w maju 1222 r. Niewiele sensu miałyby posyłanie po mędrca, który miał zapewnić Temudżynowi nieśmiertelność, gdy wyznaczono już konkretnego następcę; to raczej po wizycie Cháng Chūna, kiedy wielki chan zrozumiał, że nie będzie żył wiecznie, mógł zdecydować o wyborze sukcesora.

W tym miejscu pojawia się kolejny problem. Czy w spotkaniu z Czyngis-chanem uczestniczyli wszyscy synowie, tak jak to przekazano w *Tajnej historii Mongołów*? W świetle najnowszych ustaleń A. Maiorova jest to wątpliwe. Badacz wskazuje, że w omawianym czasie Temudżyn rozkazał Dżocziem gromadzić armię i wspomóc siły Dżebego oraz Sübe'eteja w ataku na Ruś. Dżoczi jednak odmówił przyłączenia się do mongolskich wodzów (wg Maiorova koczownicy nie próbowali wówczas podbić Rusi właśnie przez to, że najstarszy syn wielkiego chana wraz z armią nie dotarł na miejsce)¹⁹, a Czyngis-chan, dowiedziawszy się o tym, wpadł we wściekłość i powiedział, że zabije swojego syna / ponownie podda go jasię²⁰. Niedługo później Dżoczi zmarł²¹, co rodzi pewne kontrowersje: czy za jego śmierć odpowiadał wielki chan albo ktoś z jego otoczenia, czy tak jak twierdził sam Dżoczi, był po prostu poważnie chory? Trudno odpowiedzieć na to pytanie. Wiadomo, że najstarszy syn Temudżyna miał sporo przeciwników na dworze mongolskim. Jeden z nich, działający prawdopodobnie na zlecenie kogoś wpływowego ze środowiska Czyngis-chana, składał fałszywe raporty wielkiemu chanowi na temat zdrowia jego syna. Według doniesień szpiega Dżoczi podróżował i polował mimo zapewnień o poważnej chorobie²².

Nie ma podstaw, by wierzyć szpiegowi, szczególnie mając na względzie późniejsze wydarzenia. Czyngis-chan, zawierając doniesieniom, zebrał armię, żeby zaatakować syna, którego uważał za buntownika. Kiedy wojska wielkiego chana dotarły do ułusu Dżoczego leżącego nad Irtyszem, najstarszy syn władcy zmarł (w wieku około 40 lat)²³. Wówczas Temudżyn zorientował się, że został oszukany – rozkazał stracić szpiega, ten jednak zdążył uciec i nie został odnaleziony²⁴.

¹⁹ A. Maiorov, *The first Mongol Invasion of Europe: Goals and Results*, „Journal of the Royal Asiatic Society” 2021, vol. XXXII, no. 2, s. 2–3.

²⁰ *Ibidem*, s. 10. A. Maiorov korzysta z tłumaczenia dzieła Raszida ad-Dina dokonanego przez Boyle'a. Thackston tłumaczy to w znacznie bardziej łagodny sposób (ponowne poddanie jasię, czyli – jak sądzę – zmuszenie syna do respektowania prawa, które tworzył jego ojciec): Rashiduddin, *Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, eds Ş. Tekin, G.A. Tekin, transl. W.M. Thackston, Harvard 1998 [dalej: Rashid/Thackston], s. 359.

²¹ Śmierć Dżoczego nastąpiła przed zgonem Czyngis-chana w 1227 r. Prawdopodobnie w okresie 1224–1226.

²² Rashid/Thackston, s. 359.

²³ *Ibidem*, s. 360.

²⁴ *Ibidem*, s. 361.

Postawienie pytania, komu najbardziej mogło zależeć na skłóceniu pierworodnego syna z wielkim chanem, wydaje się w tym przypadku jak najbardziej zasadne. Sądzę, że za spiskiem stał Czagataj. Drugi z synów Temudżyna (a więc następny w kolejce do tronu po Dżoczim, jeśli posłużymy się prawem primogenitury) wielokrotnie działał na szkodę pozycji politycznej brata i często wdawał się z nim w spory²⁵. Tym razem można posłużyć się fragmentem *Tajnej historii Mongołów* opisującym spór sukcesyjny w rodzinie Temudżyna ukazany jako rozmowa braci oraz wielkiego chana. Nie należy rozmowy traktować dosłownie, ale raczej jako przedstawienie racji politycznych poszczególnych stronnictw skupionych wokół synów Temudżyna, przekazanych w formie dialogu²⁶. Oto, co powiedział Czagataj o Dżoczim:

Czy zwracając się do Dżocziego, żeby zabrał głos, chcesz może powiedzieć [ojcze, Temudżynie – aut.], że jemu zamierzasz powierzyć władzę? Jak możemy pozwolić rządzić temu merkickiemu podrzutkowi!²⁷

Wyjąwszy oczywistą niechęć Czagataja do Dżocziego, interesujący jest szczególnie ostatni fragment wypowiedzi, mówiący o „merkickim podrzutku”. Wskazana fraza wiąże się z niejasnymi okolicznościami narodzin najstarszego syna wielkiego chana; Börte, pierwsza żona Temudżyna, pochodziła z plemienia Onggiratów, które wtedy powszechnie uznawano za wychowujące najpiękniejsze i najmądrzejsze kobiety. O ile mariaż pomiędzy Czyngis-chanem a Börte został zawarty na zasadzie kontraktu między rodzicami, tak ojciec Temudżyna, Jesügej, ożenił się w sposób tradycyjny na Wielkim Stepie. Mianowicie porwał swoją małżonkę, Höelün, matkę Temudżyna, pochodzącą z plemienia Merkitów²⁸. Kilkanaście lat później członkowie wzmiankowanego plemienia napadli na obóz Temudżyna i porwali jego żonę, mszcząc się za czyn Jesügeja²⁹. Börte, jak przekazano w *Tajnej historii Mongołów*, wróciła z merckickiej niewoli brzemienna³⁰.

²⁵ *Ibidem*, s. 359.

²⁶ Wydaje się wątpliwe, by była to faktyczna rozmowa – Dżoczi skłócony z Temudżynem, który szykował przeciw niemu wyprawę wojenną, musiałby w niej uczestniczyć.

²⁷ Tajna historia/Kałużyński, § 254; Tajna historia/de Rachewiltz, § 254.

²⁸ Tajna historia/Kałużyński, § 111; Tajna historia/de Rachewiltz, § 111.

²⁹ Tajna historia/Kałużyński, § 102; Tajna historia/de Rachewiltz, § 102.

³⁰ Inną wersję podaje Raszid ad-Din, twierdząc, że Börte zaszła w ciążę przed porwaniem. Trudno jednak w tym przypadku wierzyć dziejopisowi z Ilchanatu – w swojej kronice wielokrotnie przedstawia Temudżyna w jak najlepszym świetle, negując jego niezbyt chwalebne czyny. W oficjalnej historii Mongołów, powstającej na dworze ilchanów, uważających się za spadkobierców Czyngis-chana, nie było miejsca na ukazywanie wad założyciela imperium

O tym, że Börte została zgwałcona przez jednego z Merkitów, mogą świadczyć jeszcze dwa ustępy z *Tajnej historii Mongołów*. W pierwszym autor przekazuje, że niejaki Czilger Siłacz „wziął sobie” Börte, co również może oznaczać wejście z nią w relacje seksualne³¹. W drugim fragmencie również zasugerowano, że Dżoczi nie był synem Czyngis-chana:

W takich to [okrutnych – aut.] czasach [matka twoja, Czagataju – aut.] nie poszła przecież [do Merkitów] z własnej chęci! To było wówczas, gdy doszło do walki! Ona tam nie poszła, szukając ucieczki! [...] Ona tam nie poszła z **miłości!** [podkr. – R.S.] [...] Czyż kiedy raptownie opuściliście ciepłe [wnętrze], nie urodziliście się z tego samego łona? [...].

Wówczas Czyngis-chan rzekł: „Jak możecie tak mówić o Dżoczim? Czyż Dżoczi nie jest najstarszym z moich synów? W przyszłości nie wolno wam mówić o nim w ten sposób!” [...] ³².

Użycie przez jednego z doradców Temudżyna, którego można utożsamiać z pewną z umiarkowaną frakcją na dworze, słów mówiących o tym, że Börte nie udała się do Merkitów ze względów uczuciowych, może świadczyć przede wszystkim o dwóch sprawach: po pierwsze, o porwaniu, a po drugie o tym, że Börte zmuszono do stosunków seksualnych. Twierdzenie to można próbować obalić, biorąc pod uwagę kontekst wypowiedzi, który świadczy o tym, że doradca starał się po prostu wytłumaczyć Czagatajowi, iż jego matka nie odeszła z własnej woli. Dodatkowo Czyngis-chan stwierdził, że Dżoczi to jego syn. Istnieje jednak pewne „ale”. Warto bowiem zwrócić uwagę na fakt, iż doradca Temudżyna, zamiast – jak podpowiada intuicja – skojarzyć wszystkich z synów ze wspólnym ojcem i zakończyć spór, czyni to w stosunku do matki. Wydaje się, że nie chciał skłamać, mówiąc o tym, że Dżoczi to syn Temudżyna, i zdecydował się uznać matkę za swoistego łącznika między braćmi; w końcu nie powiedział nieprawdy, twierdząc, iż wszyscy bracia „wyszli z łona” Börte. Z tą jednak niewypowiedzianą różnicą, jak sądzę, że Dżoczi został zaadoptowany przez Czyngis-chana.

Temudżyn dużą uwagę poświęcał jedności – zagadnieniu, jakie w mongolskiej mitografii było niezwykle istotne – adoptując dzieci z pokonanych plemion (przekazywał je na wychowanie Höelün, swojej matce)³³; to Alan Goa³⁴, legendarna

mongolskiego, byłoby to bowiem także pokazywanie ułomności władców tego ulusu. W tych sprawach można uznać *Tajną historię Mongołów* za bardziej wiarygodne źródło.

³¹ Tajna historia/Kałużyński, § 111; Tajna historia/de Rachewiltz, § 111.

³² Tajna historia/Kałużyński, § 254–255; Tajna historia/de Rachewiltz, § 254–255.

³³ Tajna historia/Kałużyński, § 138; Tajna historia/de Rachewiltz, § 138.

³⁴ Alan Goa to postać, o której nie można napisać zbyt wiele. Według autora/autorów *Tajnej historii Mongołów* weszła w związek z potomkiem Börte Czono (zwanego Szarym Wilkiem);

matka wszystkich Mongołów, przypominała swoim synom o wspólnym i zgodnym działaniu, nakazując im złamanie pięciu strzał jednocześnie³⁵. Temudżyn bardzo dobrze znał wskazaną wyżej opowieść i zaadaptował ją do swoich celów politycznych, bowiem sieroty wychowywane przez Höelün pochodziły z różnych plemion – Tatarów, Merkitów, Dżürkinów i Tajczutów – wrogo nastawionych do rodu, z którego pochodził Czyngis-chan. Wychowanie tych dzieci wśród Mongołów oraz nadanie im później ważnych stanowisk państwowych dawało wielkiemu chanowi boską legitymizację do stworzenia imperium. Według stepowych wierzeń był w końcu jednym z dalekich potomków Alan Goy: zjednoczycielem.

Jeśli zaś chodzi o usposobienie władcy względem bastardów, brakuje danych, by wysnuć jednoznaczne wnioski; kopiowanie nastawienia mieszkańców Europy do dzieci z nieprawego łoża również nie jest dobrym rozwiązaniem³⁶. Wiadomo, że Temudżyn adoptował sieroty, dlaczego więc nie miałby zrobić tego w stosunku do Dżocziego? Źródła są zgodne w jednej sprawie: Börte nie zdradziła umyślnie Temudżyna. Władca zatem nie mógł zarzucić swojej małżonce zdrady z własnej woli; najlepszym wyjściem dla Temudżyna, wiedząc, że Börte wróciła z niewoli brzemienna, byłoby przyznanie, iż jego żona przed porwaniem była w ciąży, a zatem dziecko jest jego potomkiem³⁷. Dlaczego? W tym miejscu kolejny raz należy powrócić do mongolskiej mitografii.

synowie Szarego Wilka założyli nowe mongolskie klany, co nastąpiło prawdopodobnie setki lat przed narodzinami Temudżyna. Kobieta w jakimś momencie swojego życia zdradziła swojego męża z innym, nieznanym mężczyzną. W wyniku zdrady narodził się Bodonczar, którego uważa się za protoplastę rodu Bordżygidów, do którego należał Temudżyn: Tajna historia/Kałużyński, § 1–19; Tajna historia/de Rachewiltz, § 1–19.

³⁵ Kałużyński tłumaczy dosłownie jako „pręty”, niemniej chodzi najpewniej o łamanie promieni strzał – tak przełożył I. de Rachewiltz. Opowieść ta była bardzo znana na Wielkim Stepie w XIII w., a jej celem było uświadamianie Mongołom potrzeby zjednoczenia w jeden byt polityczny – pięć strzał, których nie mogli jednocześnie złamać synowie Alan Goy, symbolizowało niemożliwe do pokonania zjednoczone plemiona mongolskie: Tajna historia/Kałużyński, § 19–22; Tajna historia/de Rachewiltz, § 19–22.

³⁶ W negatywnym stosunku do bastardów przodował przede wszystkim Kościół. W 1228 r. jeden z legatów papieża Grzegorza IX dotarł do Portugalii, gdzie odkrył, że niemal dwa tysiące tamtejszych kapłanów pochodzi z nieprawego łoża, a według prawa kościelnego takie osoby nie miały prawa otrzymać święceń kapłańskich. Zawieszenie tylu duchownych wywołało lokalny kryzys – brakowało kapłanów do sprawowania sakramentów i zarządzania dobrami kościelnymi: S. McDougall, *Bastard Priests: Illegitimacy and Ordination in Medieval Europe*, „Speculum: A Journal of Medieval Studies” 2019, vol. XCIV, no. 1, s. 138–172. Jeśli zaś chodzi o elity feudalne, ich podejście do bastardów definiowało przede wszystkim to, czy posiadały legalnego dziedzica; jeśli tak, feudalowie nie przejmowali się dziećmi z nieprawego łoża, ale gdy jedynym dziedzicem ich dóbr pozostawał bastard, najczęściej postępowali wbrew prawu i starali się, by nieprawdy dziedzic przejął ich majątek: eadem, *The Royal Bastards. The Birth of Illegitimacy, 800–1230*, Oxford 2017, s. 190 i nn.

³⁷ Właśnie taką wersję podaje Raszid ad-Din.

Wspomniałem, że Czyngis-chana uznawano za jednego z potomków Alan Goy. Małżonka wielkiego chana również znalazła swoje miejsce w wierzeniach Mongołów; określano ją mianem „świętej chanowej”, czyniąc niezbyt zawołowaną aluzję do „pramatki” Mongołów³⁸. Czy zatem politycznie korzystne dla Temudżyna byłoby przyznanie, iż Börte, którą kojarzono z mityczną postacią, mogłaby zdradzić wielkiego chana (abstrahując od tego, że nie ze swojej winy)? Odpowiedź jest jasna: nie. Jak bowiem wykazałem wyżej, Czyngis-chanowi także przypisywano boskie cechy. Przyznanie zatem, iż Dżoczi nie jest synem Temudżyna, nie podważałoby jedynie pozycji jego matki, ale też wielkiego chana; skoro „święta chanowa” nie była idealna, jak to przekazywano w propagandzie, okazałoby się, że Temudżynowi również daleko do boskiego ideału. Spowodowałoby to poważne problemy dla imperium mongolskiego i podważanie obowiązującej ideologii władzy, jaką wielki chan budował przez dziesięciolecia³⁹. To z kolei mogłoby się przyczynić do zakwestionowania dziedzictwa jego innych synów i doprowadzić do wewnętrznych sporów, mogących się przerodzić nawet w wojnę domową.

Wzmiankowane wyżej wydarzenia tłumaczą wiele, jeśli chodzi o wybór następcy Czyngis-chana. Dżoczi nie mógł nim zostać: po pierwsze, ze względu na kontrowersje narosłe w stosunku do jego narodzin, po drugie, z powodu swojej przedwczesnej śmierci. Jak wykazałem wyżej, w oczernianiu wizerunku najstarszego syna Czyngis-chana zaangażowany był prawdopodobnie Czagataj, liczący na przejęcie władzy. Tymi działaniami nie zyskał uznania swojego ojca, a co za tym idzie części wiernych mu elit. Dlatego też to, że Ugedeja (1229–1241), jeden z młodszych synów Temudżyna, przejął władzę w wielkim ulusie Mongołów, należy tłumaczyć jako pewny kompromis zawarty między wpływowymi ugrupowaniami koczowniców po śmierci Czyngis-chana.

Podsumowując wcześniejsze rozważania: rozmowa między Temudżynem a jego synami dotycząca sukcesji, w wyniku której ostatecznie wszyscy zgodnie wybrali Ugedeja na nowego władcę, przekazana w *Tajnej historii Mongołów*, faktycznie nie mogła się odbyć – Dżoczi wówczas był skłócony z ojcem i przebywał w swoim ulusie, a niedługo później zmarł. Na dodatek legitymizacja najstarszego z synów Börte budziła poważne kontrowersje. Dziecko prawdopodobnie narodziło się w wyniku

³⁸ Tajna historia/Kałużyński, § 254; Tajna historia/de Rachewiltz, § 254. O Börte pisze się zawsze w kontekście tego, że była mądrą, opiekuńczą matką, co jest stałym toposem w *Tajnej historii Mongołów*, mającym zapewne pokazać, iż stosowanie się do tradycji stepowej i przypisywanych w mitografii ról płciowych skutkuje pomyślnością.

³⁹ Więcej na ten temat: I. de Rachewiltz, *Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire*, [w:] *The History of Mongolia*, eds D. Sneath, C. Kaplonski, vol. II, Kent 2010, s. 165–169; T.T. Allsen, *Imperial Ideology*, [w:] *The Cambridge History of the Mongol Empire...*, vol. I, s. 444–459.

gwałtu dokonanego na małżonce Temudżyna, a wielki chan zaakceptował je ze względu na miłość do małżonki oraz możliwość zaistnienia poważnych konsekwencji politycznych, gdyby okazało się, że Dżoczi był bastardem.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

- A Soup for the Qan. Chinese Dietary Medicine of the Mongol Era As Seen in Hu Sihui's Yin-shan Zhengyao*, transl., ed. P.D. Buell, Leiden–Boston 2010.
- Li Chich-Ch'ang, *The travels of an Alchemist. The Journey of the Taoist, Ch'ang-Ch'un, from China to the Hindukush, at the Summons of Chingiz Khan, Recorded by His Disciple, Li Chich Ch'ang*, transl., ed. A. Walley, London–Ashford 1931.
- Rashiduddin, *Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, eds Ş. Tekin, G.A. Tekin, transl. W.M. Thackston, Harvard 1998.
- The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, transl., ed. I. de Rachewiltz, vol. I–III, wyd. zbiorcze, Leiden–Boston 2004–2013.
- Tajna historia Mongołów. Anonimowa kronika mongolska z XIII wieku*, przekł. i oprac. S. Kałużyński, Warszawa 1970.

Opracowania

- Allsen T.T., *Imperial Ideology*, [w:] *The Cambridge History of the Mongol Empire*, eds M. Biran, H. Kim, vol. I (*Political History*), Cambridge 2023, s. 444–459. <https://doi.org/10.1017/9781316337424.008>
- Dunnell R.W., *The Rise of Chinggis Khan and the United Empire, 1206–1260*, [w:] *The Cambridge History of the Mongol Empire*, eds M. Biran, H. Kim, vol. I (*Political History*), Cambridge 2023, s. 19–106. <https://doi.org/10.1017/9781316337424.002>
- Feng Youlan, *Krótką historia filozofii chińskiej*, red. D. Bodde, przekł. M. Zagrodzki, oprac. T. Skowroński, Warszawa 2001.
- Forbes-Manz B., *Nomads in the Middle East*, Cambridge–New York–Melbourne 2021. <https://doi.org/10.1017/9781139028813>
- Forbes-Manz B., *The Mongol Conquest of Iran*, [w:] *The Mongol World*, eds T. May, M. Hope, London–New York 2022, s. 196–212. <https://doi.org/10.4324/9781315165172-16>
- Guangyu Zhao, Weixing Zhang, Zheng Duan et al., *Mercury as a Geophysical Tracer Gas – Emissions from the Emperor Qin Tomb in Xi'an Studied by Laser Radar*, „Scientific Reports” 2020, vol. X, no. 10414, s. 1–8. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-67305-x>
- Hartog de L., *Genghis Khan. Conqueror of the World*, London 2004.

- Hope M., *Power, Politics, and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*, Oxford 2016. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198768593.001.0001>
- Kazuyuki Tsuruma, *Shìhuángdì – Qínshìhuáng hé tā shēnghuó de shídài*, transl. Yáng Zhènhóng, Yìn Fēi, Pekin 2019 [epub].
- Maiorov A., *The first Mongol Invasion of Europe: Goals and Results*, „Journal of the Royal Asiatic Society” 2021, vol. XXXII, no. 2, s. 1–28. <https://doi.org/10.1017/S1356186321000353>
- May T., *Mongol Empire*, Edinburgh 2018. <https://doi.org/10.1515/9781474417402>
- May T., *The Mongol Art Of War and the Tsunami Strategy*, „Golden Horde Civilization” 2015, vol. VIII, s. 31–37.
- May T., *The Rise of Chinggis Khan*, [w:] *The Mongol World*, eds T. May, M. Hope, London–New York 2022, s. 51–67. <https://doi.org/10.4324/9781315165172-6>
- McDougall S., *Bastard Priests: Illegitimacy and Ordination in Medieval Europe*, „Speculum: A Journal of Medieval Studies” 2019, vol. XCIV, no. 1, s. 138–172. <https://doi.org/10.1086/700982>
- McDougall S., *The Royal Bastards. The Birth of Illegitimacy, 800–1230*, Oxford 2017. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198785828.001.0001>
- McLynn F., *Genghis Khan. His Conquests, His Empire, His Legacy*, Boston 2015.
- Mellville C., *Anatolia under the Mongols*, [w:] *The Cambridge History of Turkey*, vol. I (*Byzantium to Turkey, 1071–1453*), Cambridge 2009, s. 51–101. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521620932.004>
- Mirgaleyev I., *The Formation of Ulus of Jochi*, [w:] *The Golden Horde in World History*, eds R. Khakimov, M. Favereau, Kazan 2017, s. 70–75.
- Pancella P., *Qin Shi Huangdi. First Emperor of China*, Chicago 2004.
- Peers C., *Genghis Khan and the Mongol War Machine*, Barnsley 2015.
- Rachewiltz de I., *Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire*, [w:] *The History of Mongolia*, eds D. Sneath, C. Kaplonski, vol. II, Kent 2010, s. 165–169. https://doi.org/10.1163/9789004216358_009
- Ratchnevsky P., *Genghis Khan. His Life and Legacy*, transl. T. Nivison Haining, Oxford–Cambridge 1991.
- Sverdrup C.F., *The Mongol Conquests. The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei*, Solihull 2016.
- Walley A., *Introduction*, [w:] Li Chih-ch'ang, *The Travels of an Alchemist. The Journey of the Taoist, Ch'ang-Ch'un, from China to the Hindukush, at the Summons of Chingiz Khan, Recorded by His Disciple, Li Chich Ch'ang*, transl., ed. A. Walley, London–Ashford 1931, s. 1–40.
- Weatherford J., *Genghis Khan and the Making of the Modern World*, New York 2004.

Wood F., *The First Emperor of China*, London 2007.

Wright D.C., *The Mongol Conquest of the Jin Empire, 1211–1234*, [w:] *The Mongol World*, eds T. May, M. Hope, London–New York 2022, s. 101–117. <https://doi.org/10.4324/9781315165172-10>

Wright D.C., *The Mongol Conquest of Xi Xia*, [w:] *The Mongol World*, eds T. May, M. Hope, London–New York 2022, s. 89–100. <https://doi.org/10.4324/9781315165172-9>

Zhōu Liángxiāo, *Yuánsǐ*, ed. Gāo Xiàohóng, Szanghaj 2019.

Kyčanov E., *Čingišan i obrazovanie edinogo mongol'skogo gosudarstva*, [w:] *Istoriá Tatar s drevnih vremen*, t. III (*Ulus Džuči, Zolotaâ Orda, XIII – seredina XV v.*), Kazan' 2009, s. 84–89.

Netografia

Wang Che, [w:] *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Wang-Che> (dostęp: 30 X 2024).

Notka o autorze

Mgr Rafał Szewczyk – absolwent historii II stopnia na Uniwersytecie Łódzkim. W 2025 r. zakończył studia magisterskie, pisząc pracę dyplomową pt. *Polityka Mongołów wobec krajów Bliskiego Wschodu w latach 1219–1265 w świetle wybranych źródeł*.

Zainteresowania naukowe: historia imperium mongolskiego oraz Chin w średniowieczu.



rafal.szewczyk@edu.uni.lodz.pl

